

6. Mūqanov S. Ārkım «öziñşe» oilaidy (Şaimardan men Ydyrysqa jauap retinde) // Jaña ädebiet. 1928. №3-5.- jurnal

МРНТИ 17.82

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.54>

Қожағұлов С.¹

¹І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті,
Талдықорған, Қазақстан

АБАЙДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ОЙ-ПІКІРЛЕРІ

Аңдатпа

Абайдың поэтикалық шығармалары мен қара сөздері пәлсапалық, этикалық, эстетикалық, психологиялық және педагогикалық ой-пікірлерге толы. Мақалада Абайдың «Адам болам десеңіз» тезисі бойынша көтерген көкейкесті мәселесі, басты мақсаты-ұлт болашағы жастардың бойында әділеттік, адамдық, имандылық қасиеттердің қалыптасуындағы білім-ғылымның маңызын терең таныту жайлы мәселе қозғалған. Ұлы ойшылдың ағартушылық-дидактикалық поэзиясының бастауында тұрған «жаңа өспірім, көкөрімнің» санасына сәуле құяр әр сөз, әр ой - ақынның «адам болам десеңіз» тұжырымының түйіні турасында ой қорытылған.

Қазіргі сандық ІТ технологияның, ақпараттық ағынның космостық жылдамдықпен қарыштап дамуы кезеңінде жасөспірім тұлғаны Абай мұрасы негізінеде рухани-адамгершілік тәрбиелеуге ерекше көңіл бөлудің қажеттігі туралы пікір білдірген

Түйін сөздер: поэтика, дидактика, пәлсапа, жасөспірім, иманигүл, әділет, тілмаш, адвокат

Kozhagulov S. ¹

¹ Zhetysu state University named after I. Zhansugurov,
Taldykorgan, Kazakhstan

THE PEDAGOGICAL THOUGHTS OF ABAY

Abstract

Abay's poetic works and words are full of philosophical, ethical, aesthetic, psychological and pedagogical opinions. The article deals with topical issues raised by Abay's thesis "be a man". the main goal is to deeply comprehend the role of science in the formation of justice, human and moral qualities among young people. About the need to pay special attention to the spiritual and moral education of the adolescent personality based on the legacy of Abai during the period of intensive development of modern digital IT technologies, information flows.

Keywords: poetics, didactics, philosophy, teenager, imanigul, IT technology

Қожағұлов С.¹

¹Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова,
Талдықорған, Казахстан

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЫСЛИ АБАЯ

Аннотация

Поэтические произведения и слова Абая полны философских, этических, эстетических, психологических и педагогических мнений. В статье затронуты актуальные вопросы, поднятые по тезису Абая «будь человеком», главная цель-глубоко осмысливать роль науки в формировании у молодежи справедливости, человеческого, нравственного качеств. О необходимости уделять особое

внимание духовно-нравственному воспитанию подростковой личности на основе наследия Абая в период интенсивного развития современных цифровых IT технологий, информационных потоков.

Ключевые слова: поэтика, дидактика, философия, подросток, иманигуль, переводчик, адвокат

Кіріспе. Абайдың поэтикалық шығармалары мен қара сөздері пәлсапалық, этикалық, эстетикалық, психологиялық және педагогикалық ой-пікірлерге толы. Шығыс пен Батыс классиктерінің ағартушылық ой-пікірлерінен мол нәр алған ұлы ақын бала тәрбиесі мәселелеріне де кеңінен тоқталып, өзінің өлеңдері мен қара сөздерінде педагогикалық көзқарасын білдіреді. Адам мінезіндегі орынсыз мақтан, ойсыздық, салғырттық, күншілдік, көрсеқызарлық сияқты жаман әдеттердің ақыл мен ойды тоздыратынын айта келіп, естігенді есте сақтау, көргеннен үлгі-өнеге алу, жаман әдет-дағдыдан бойын аулақ ұстау, нәпсіні ақылға жеңдіру, ұстамды болу сияқты адамгершілік қасиеттерді насихаттайды.

Әдістеме. Гуманист – ақын Абайдың XIX ғасырдың орта шенінде халқымыздың бойындағы жағымсыз қасиеттерді қатты сынға ала отырып, айтқан ойларының, көтерген өзекті мәселелерінің бүгін де маңызды, күн тәртібінен түспей отырғандығы ақиқат шындық. Сондықтан, қазақ әдебиетінің асылдануына, пәлсапалық ойымыздың кемелденуіне нәрлі құнар болған жұмбақ жанның ұлағатын ұрпаққа ұлықтау мемлекеттік деңгейде қолға алынуының маңызы зор.

Нәтижелері. Ел Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Абай қазақтың дамылсыз оқып-үйренгенін бар жан-тәнімен қалады. «Ғылым таппай мақтанба» деп, білімді игермейінше, биіктердің бағына қоймайтынын айтты»-деп [1] жазды «Абай және XXI ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласында.

Ақын жалаң үгітке бой ұрмай білімді, ғылымды игеруге бастайтын талаптың, «білмекке құштарлықтың» кілтін де ұсынады. «Талапты ерге нұр жауар» деген халық даналығына жүгініп, «талап қыл артық білуге», «артық білім кітапта» екенін жас өспірім санасына сіңіре түседі. Өзінің ізгі мүддесі тұрғысынан ақын адам болам деген әрбір талапты жастың бойында адамшылықтың қандай нәрі, ізгілікті сипаттары басым болу керектігін «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде дәйектеп берді. Бұл өлең М. Әуезовтің сөзімен айтсақ: «Абайдың әсіресе көп ой қорытып айтқан мағыналы және програмдық бір өлеңі» [2, 122] болатын-ды.

Абайдың «Адам болам десеңіз» тезисі бойынша көтерген көкейкесті мәселесі, басты мақсаты-ұлт болашағы жастардың бойында әділеттік, адамдық, имандылық қасиеттердің қалыптасуындағы білім-ғылымның маңызын терең таныту болды. Ұлы ойшылдың ағартушылық-дидактикалық поэзиясының бастауында тұрған «жаңа өспірім, көкөрімнің» санасына сәуле құяр әр сөз, әр ой - ақынның «адам болам десеңіз» тұжырымының түйіні. 1985 -86 жылдарда жазылған «Интернатта оқып жүр», «Ғылым таппай мақтанба», «Жасымда ғылым бар деп ескермедім» өлеңдері өз заманының, қоғамының озық ойлы ақынының елін, жұртын білім-ғылымға, сондай-ақ, бос даурығуға, бекер сал шашуға, өтірік, өсек айтуға, «Пайда, мақтан, әуесқой шайтан ісінен» аулақ болуға үндеді. Бес асыл істің, бес дұшпаның ара жігін ажыратып, халқымыздың «Адам бол» деген тәрбиелік тезисінің маңызын да тарқатып ашып берді.

Талқылау. Абай өнер-білім алуға шақырды, өмірде өз орнында тап, пайдалы харекет жаса, дейді. Ойын-сауыққа көп әуестеніп, «Жұртпен бірге өзінді қоса алдасып, Селтілдеп сағым қуған бойыңа еп пе?» деп, бір табақ ет, бір аяқ қымыз аңдып үйден бір үйге, бір ауылдан бір ауылға селтеңдеп қыдырып жүретін келеңсіз әдет барын ашына ескертті. Адам баласын аздырар кеселді, жалқау, қылжақбастықтың «Тамағы тоқтық, жұмысы жоқтықтан» туындап жатқанын да ащы, шынайы бейнеледі.

Абайдың - дидактикалық, тәлім тәрбиелік, ізгілік жайлы толғамдары ағартушылық лирикасының өн бойын көктей өтіп, қарасөздерінде толықтырылып, педагогикалық- психологиялық идеяларын дамыта түседі. 1885-86 жылдарда жазылған «Интернатта оқып жүр», «Ғылым таппай мақтанба», «Жасымда ғылым бар деп ескермедім» тәрізді алғашқы бір шоғыр өлеңдерінде талаптанған жастардың оқудағы мақсаты қандай болу керек деген сауалға «иә тілмәш, иә адвокат» болуды көкसेген көкөрімге «пайда ойламай ар ойлауға» бағдар беріп, оқудағы басты мақсат халыққа адал қызмет ету екенін айтып жөн сілтейді.

Пайда ойлама, ар ойла
Талап қыл артық білуге.
Артық білім кітапта

Ерінбей оқып көруге, - деп жастарды білім-ғылымды меңгеруге шақырды. Сол кездегі кейбір оқыған жастардың білімді шен алу, шекпен кию үшін пайдаланып, паракорлықпен алдап-арбаудың құралы етуге тырысқанына ызаланған Абай:

Ойындажоқолардың
Салтыков пен Толстой
Я тілмаш, я адвокат.

Болсамдегенбәрінде ой,- деп жастарға халық қамын ойлаған ақын-жазушылар мен үлгі-өнегесітіп, «білімдіден шыққан сөз талаптығакезболсаекен», -дейді.

«Осы оқыған балалар - ана оқымаған қазақ балаларынан үздік, озық» екені де даусыз. Тек, «бос мақтанға салынып», «прошение жазуға тырысып» қана «орыс тілі жазуын, білсем деген таластан», «аз білгенін көпсінуден», «оқалы киім киюден», «оязға қызмет істеуден» сақтандырады. Бір мүшел жасында төрт ай ғана «Приходская школада» білім алған ақынның кейіннен өз бетінше оқып, ізденіп, Пушкин, Лермантов, Крылов тәрізді ақындарының шығармаларын мінсіз аударуы - талап пен «білмекке құштарлықтың» жемісі. Ақынның:

Өз бетіңмен тәуекел,
Занимайся прямотой-деуінің сыры да осында жатса керек.

«Ақыл – ардың сақтаушысы» деп қарап, адамгершілік мәселелерін жоғары бағалап, ар тазалығы үшін күресуді дәріптеген ұлы ағартушы:

Ынсап, ұят, ар-намыс, сабырталап,
Бұлардыкерекқылмасешкімқалап...
Терейой, терең ғылым іздемейді

Өтірік пен өсектіжүндейсабап, - деп кейбіржастардыңіс-әрекетінқаттысыңға алады. Абай қазақ қоғамындағыжасұрпақтардытәрбиелеугебайланыстыойларын «Жігіттер, ойынарзан, күлкіқымбат», «Мен жазбаймынөлендірмек үшін» т.б. бірнешеөлендеріндеайқынбілдіреді.

Ұлы ағартушы өз айналасын қоршаған әділетсіздік қазақ халқын аздырып бара жатқанын, жас ұрпақты тәрбиелеуге теріс ықпалын тигізетіндігін байқап, халықты, әсіресе, жастарды, адамгершілікке тәрбиелеуге ерекше көңіл аударды.

«Адам болам десеңіз...» деген тезисінен туындаған гуманизм идеяларын жүзеге асыруға деген талпыныс барша адам назарында бірнеше ғасырлар бойы келе жатқан басты мәселелердің бірі.

Жеке тұлғалардың санасын және тәртіп нормаларын жетілдіру үдерісінде тұлғаның адамгершіл толығы жетістігі жолдарындағы көзқарастар күресі үздіксіз жүргізілуде. Әр уақыт пен әр дәуір гуманистері, философтары, әлемдегі ең құнды және ең құдыретті ол – адам екендігін айтып кеткен.

«Адам ар-ұяты, ұжданы қандай қасиеттерден тұруы қажет?» деген сұраққа көптеген ғалымдар мен философтар жауап беруге тырысқан. Әсіресе, жас ұрпақтың ар-намысы биік және берік болуы үшін қандай қасиеттерге баулу қажет екендігіне жауаптар іздене келе, Абайдың гуманистік танымының биігі болып оның «иманигүл» концепциясы танылады. Осы ілім негізінде Абай мораль философиясы қағидасын қолданады: «Адамзаттың бәрін сүй, бауырым деп», барша адамзатты өз бауырындай сүйуге шақырып, мораль философиясын жоғары қойды. Абай адам бойындағы жақсы қасиеттерді өз шығармалары арқылы сіңіріп, «Түзетпек едім заманды»-деп, жаман қасиеттерді ысырып тастауға харекет қылған.

Қазақ халқының жарқын болашағын, жастарды гуманистік рухпен тәрбиелеу, «адам қылу», бір сөзбен айтқанда тұлғаны адамгершіл қасиеттермен толықтыру мәселелерін Абай шығармалары арқылы ұрпақ санасына сіңіру біздің идеологиялық ұстанымымыз болуы керек.

Адамзат өзінің даму жолында ғылым мен техника саласында керемет табыстарға жетті. Қазіргі сандық ІТ технологияның, ақпараттық ағынның космостық жылдамдықпен қарыштап дамуы кезеңінде жасөспірім тұлғаны рухани-адамгершілік тәрбиелеуге ерекше көңіл бөлу өзекті мәселе. Себебі, рухани саланы дамытуға тиісті көңіл бөлінбегендіктені рухани сала материалдық дамудан артта қалып келеді. Нәтижесінде, материалдық және рухани салалар арасындағы тепе-теңдік сақталмады, бұзылды.

Ұлы ойшылдың «Адам болам десеңіз...» деген тезисінен туындаған гуманизм идеяларын жүзеге асыруға деген ізгі мақсатынұлтымыздың ұстанымыретінде туған елге, жерге деген сүйіспеншілік пен ұлтжандылық, қайраттылық пен табандылық, адамгершілік пен адалдық мәдениеттілік пен парасаттылық, сыпайылық пен қайырымдылық, білімге құштарлық пен еңбек сүйгіштік, болашаққа нық сенімділік пен жарқын өмірге ұмтылушылық қасиеттерді жас ұрпақ бойына сіңіру – мемлекет басшысы міндеттеген маңызды мәселелер.

Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман,
Шошымын кейінгі жас балалардан.

Терін сатпай, телміріп көзін сатып,

Теп-тегіс жұрттың бәрі болды аларман,- деп өз кезіндегі жастардың осындай жағымсыз мінездерін қатаң сынға алды. Абай уақытын еңбексіз бос өткізетіндерді, еріншектерді, өсекшілдерді, адамгершілік қасиетке ұмтылмайтындарды мейлінше жек көрді. Ондайлар туралы:

Осындай сыйдаң жігіт елде мол-ақ,

Бәрі де шаруаға келеді олақ.

Сырын түзер біреу жоқ, сыртын түзеп,

Бар өнері – қу борбай – сымпыс шолақ-деп, күйзеле жазады ұлы ақын.

Ақын өзі ұстаз тұтқан, ақындық, нәр алғаншығыс ойшылдарының ғибратты ойларын білімге талап қылған «бейне қолдың саласындай» жастарға үлгі етіп: Мұны жазған кісінің

Атын білме, сөзін біл!...

Мұны жазған, білген құл-

Ғұламаһи Дауани

Солай депті ол шыншыл.

Сөзін оқы, және ойла, - деп өнегелі жол нұсқайды.

Ұлы ойшыл «айрықша дәріптеген игілікті істің бірі – көп тіл білуден» [3,122] кемдік көрген жан жоқ. Орыстың классик ақын-жазушыларының, демократ-ағартушыларының, Спиноза, Спенсер, Дрәпер тәрізді еуропа оқымыстыларының шығармаларымен танысқан Абайдың рухани мектептерінің бірі - орыс, батыс әдебиеті болғаны ақиқат.

Күллі адамзат тарихында арысы Сократтан бастап ұлылықтарын ұстаздыққа ұластырып, ақыл-ойдың дамуына, адамның кемелденуіне, ұрпақ тәрбиесіне арнап, медресе, мектеп ашып, дәріс оқымаса да кемеңгерлік ой-тұжырымдары мен таным-пайымдарын, ғибраты мен тағылым – тәлімдерін ұрпаққа өшпес мұраетіп қалдырып кетті. «Түзетпек едім заманды» - деп, ақын өз танымының тұрғысынан жас ұрпақтың жаңа өкілін дәуір талабының деңгейінде тәрбиелеуді мақсат тұтты.

Ұлылық феноменіне айналған ақынның мұрасы, дүниетанымы тәуелсіз еліміздің тарихында әлемдік деңгейде танылып, өркениет көшінің алдында көрінуі – ұлтымыздың рухани қазынасының биік межесі.

Ұлы гуманист-ақынның педагогикалық, тағылымдық мұраларының мәні мен маңызы бүгінгі таңда да өміршең, өзекті екендігін дәлелдейді.

Президенті Қ.Тоқаев «Абайды тану – адамның өзін-өзі тануы. Адамның өзін-өзі тануы және үнемі дамып отыруы, ғылымға, білімге басымдық беруі–кемелдіктің көрінісі. Интеллектуалды ұлт дегеніміз де–осы. Осыған орай, Абай сөзі ұрпақтың бағыт алатын темірқазығына айналуы қажет»-[4,122] деді.

Әрбір ата-ананың да, баланың да жүрегіне жол таба білетін, Абайдыңөлеңдерінің, қарасөздерінің тәрбиелік мәнін терең ашып, оның бала тәрбиесінде таптырмас құрал екендігіне көзін жеткізетін, бала бойында Абай шығармаларына деген қызығушылықты туғызатын да –ұстаздар. Ұлы ойшылдың, өлеңмен өрілген сыны мен өсиеті, қарасөздеріндегі таным түсінік, пәлапалық ойларынан туындайтын ғибраты пайымдары, өмірі де, өкініші де ұрпаққа сабақ болар түйін тұжырымдар, өміршең өсиеттер.

Қорытынды. «Біз елді, ұлтты Абайша сүюді үйренуіміз керек. Ұлы ақын ұлтының кемшілігін қаттысына да, тек бір ғана ойды – қазағын, халқын төрге жетелеуді мақсат тұтты. Абайдың мол мұрасы қазақ ұлтының жаңа сапасын қалыптастыруға қызмет етеді. Оның шығармаларындағы ой-тұжырымдар әрбір жастың бойында халқына, елі мен жеріне деген патриоттық сезімді орнықтырады. Ұлы Абай еңбектерінің нәрін өскелең ұрпақтың санасына сіңіру және өмірлік азығына айналдыру – ұлтты жаңғыртуға жол ашатын маңызды қадамның бірі»[4,122]-десек, Абай мұрасын ұлтымыздың болашағы бүгінгі жастардың оқып білуін, түсінуін,тануын қажет етсек, мектептерде, колледждерде,жоғары оқу орындарында абайтану пәнін оқытудың маңыздылығы да сондай қажет. Бұл істі бірізділікпен, нақты бір Ұлттық жоғары оқу орнынан оқу-әдістемелік орталық ашып, жолға қою Білім және ғылым министрлігінің мықтап қолға алар міндеті болуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Ел президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласы «Егемен Қазақстан» 9 қаңтар 2020

2 Әуезов М. 20 ТШЖ.18 том, Алматы 1985ж 350 б.

3 Ел президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласы «Егемен Қазақстан» 9 қаңтар 2020

4 Ел президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласы «Егемен Қазақстан» 9 қаңтар 2020

References:

1. *El prezidenti Qasym-Jomart Toqayevtyñ «Abai jäne HHI ğasyrdağy Qazaqstan» atty maqalasy «Egemen Qazaqstan» 9 qañtar 2020*

2. *Äuezov M. 20 TŞJ.18 tom, Almaty 1985j 350 b.*

3. *El prezidenti Qasym-Jomart Toqayevtyñ «Abai jäne HHI ğasyrdağy Qazaqstan» atty maqalasy «Egemen Qazaqstan» 9 qañtar 2020*

4. *El prezidenti Qasym-Jomart Toqayevtyñ «Abai jäne HHI ğasyrdağy Qazaqstan» atty maqalasy «Egemen Qazaqstan» 9 qañtar 2020*

МРНТИ 821.512.122

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.55>

Миров М.¹

*¹ Бәйішев Университеті,
Ақтөбе, Қазақстан*

АБАЙТАНУ ІЛІМІНІҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада лингвист ғалым, профессор Қ.Жұбановтың Абайтану ілімін қалыптастырудағы ғылыми танымдары, Абай поэзиясын лингво-стистикалық тұрғыдан зерттеу еңбектері жан-жақты қарастырылған. Профессор Қ.Жұбановтың «Абай - қазақ әдебиетінің классигі» атты зерттеу еңбегі туралы ғалымдардың пікірлері жүйеленген. Аталмыш мақалада ғұлама ғалым Қ.Жұбановтың Абай туралы еңбегіндегі сөз саптау үлгілері, сөз қолдану машығы нақты мысалдармен дәлелдене отырып көрсетілген. Біз бұл мақалада проф. Қ.Жұбановтың өз қаламынан туған бейнелі қолданыстарды сөз еттік. Әрине, автордың ұтымды сөз саптауларын түгелдей қамтыдық дей алмаймыз. Біз тек «Абай – қазақ әдебиетінің классигі» деген зерттеуіне сүйеніп әңгіме желісін өрбітіп отырмыз. Бұл ретте халықтық қолданыстарға да өз тарапынан да бұрыннан таныс этнографизмдерге жаңаша мағына теліп, перифразалық құбылыс есебінде де бере білетіндігі. Бұндай сөз қолданыстарда ғалым антитезалық, градациялық, контоминациялық, плеоназмдық әдіс-тәсілдерді молынан пайдаланады.

Түйін сөздер: тіл білімі, Абайтану, стилистика, терминология, поэтика, фразеологизм, этнографизм, перифраз, антитеза, градация, контоминация, плеоназм

Mirov M.¹

*¹ Bayishev University,
Aktobe, Kazakhstan*

THE FOUNDER OF ABAELOGY SCIENCE

Abstract

This article discusses the scientific knowledge on the basis of the science of Abaeology and research work on the linguistic stylistic study of the poetry of Abay by linguist scientist, Professor K. Zhubanov. The opinions of scientists on the research work of Professor K. Zhubanov "Abai - a classic of Kazakh literature" are systematized. This article gives examples of word formation in the work of the great scientist K. Zhubanov about Abai, the ability to use words, supported by specific examples. In this article we will discuss the figurative butt of Professor K. Zhubanov. Of course, it cannot be said that we covered all the outstanding phrases of the author. We develop the storyline only on the basis of the study "Abai - a classic of Kazakh literature." At the same time, he can give a new meaning to ethnography, which is already familiar both in